

ASHTARXONIYLAR DAVLATI SIYOSIY TARIXI

Turovov Bekzod Farxod o'g'li

TDPU Gumanitar fanlar fakulteti tarix yo'nalishi

4-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada Buxoroda Shayboniylar sulolasidan keyin hokimiyatga kelgan Ashtarxoniylar sulolasining ijtimoiy siyosiy tarixi haqida. Ashtarxoniy hukumdorlarning faoliyatlari ularning hokimiyat uchun olib borgan o'zaro urushlari. Ashtarxoniylar davrida aholining hayoti ko'rsatib o'tiladi

Kalit so'zlar: Vali Muhammad, Imomqulizxon, Boqi Muhammad.

Annotation: The article is about the social and political history of the Ashtarkhanid dynasty, which came to power in Bukhara after the Shaibani dynasty. The activities of Ashtarkhani rulers are their mutual wars for power. The life of the population during the Ashtarkhanid period is shown

Key words: Vali Muhammad, Imamquliz Khan, Baqi Muhammad.

Аннотация: Статья посвящена общественно-политической истории династии Аштарханидов, пришедшей к власти в Бухаре после династии Шайбани. Деятельность правителей Аштархани – это их взаимные войны за власть. Показана жизнь населения в период Аштарханидов.

Ключевые слова: Вали Мухаммад, Имамкулиз-хан, Баки Мухаммад.

Ashtarxoniylar hukmronligi davriga oid tarixiy manbalar orasi- da Muhammad Yusuf Munshiyning «Tarixi Muqimxoniy», Mahmud ibn Valining «Bahr al-asror», Hoja Samandar Termiziyning «Dastur al-muluk», Mir Muhammad Amin Buxoriyning «Ubaydullanoma», Xo'jamqulibek Balxiyning «Tarixi Qipchoqxoni», Abdurahmon Tole- ning «Tarixi Abulfayzxoni», Muhammad Vafo Karmanagiyning «Tuh- fat al-xoni», Fazlulloh ibn Ro'zbexon Isfahoniyning «Mehmonnomayi Buxoro» kabi asarlar mazkur davlat tarixini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimiz tarixshunosligida XVII-XVIII asr birinchi yar- mi Ashtarxoniylar davlati tarixining turli jihatlarini R.G. Muqminova, B.A. Ahmedov, H.Z. Ziyoyev, G.A. Agzamova, G.A. Mixaylova, A. Ziyoyev, X.G'. G'ulomov, O'.M. Mavlonov, Z.B. Raxmonqulova, Z.A. Saidbo- boyev, A. Erqo'ziyevlarning qator tadqiqotlarida o'z aksini topgan. 1598-yilda Abdullaxon II vafot etgach, taxtga uning o'g'li Abdulmo'min o'tiradi. O'zaro urushlar natijasida u uzoq vaqt hokimi- yatni boshqara olmay, 1598-yil oxirlarida halok bo'ladi. Taxtga Abdul- laxon II ning amakivachchasi Pirmuhammad II (1598-1601) o'tirib, u ham uzoq vaqt hukmronlik qila olmaydi. Abdullaxon II vafotidan keyin markaziy hokimiyatning inqirozi va mamlakatdagi tartibsizliklardan Buxoro xonligining ichki va tashqi ra- qiblari zudlik bilan foydalanishga urinishadi.

Pirmuhammadxon bu ra- qiblar qurshovlarini bartaraf qilishga ojizlik qiladi. U 1601-yili Ashtar- xoniylardan bo'lgan Boqimuhammad bilan bo'lgan jangda o'ldiriladi. Mamlakatning janubida Eron shohi Abbos I Sabzavor, Mashhad va Hi- rot yerlarini egallab oladi. Muhammad Yusuf Munshiy ma'lumotlariga ko'ra, <<Movarounnahrda ham butun davlatda bo'lgani kabi boshbosh- doqliklar avj olib, hech kim birovga bo'ysunishni xohlamas edi.>> Ana shunday sharoitda yangi - Ashtarxoniylar sulolasi hokimiyat tepasiga keladi.¹

Ashtarxoniylar chingiziylar avlodidan bo'lib, XV asrning 80-yilla- ridan boshlab Volga daryosi bo'ylarini o'z ichiga olgan Astraxan (Ash- tarxon) xonligida hukmronlik qilishgan. XVI asr o'rtalarida xonlik Ivan Grozniy tomonidan bosib olingach, sulola hukmdori Yormuhammad Sulton o'z yaqinlari bilan Buxoroga keladi. Manba tili bilan aytganda, <<o'rus (nomila) mashhur nasroniylar bosqini dastidan (qochib) Yormuhammadxon farzandlari Jonimuhammad Sulton, Abbos Sulton, Tursun Muhammad Sulton, Pirmuhammad Sulton va ahli ayoli bilan Movaro- unnahrga keladi.>>²

Buxoro hukmdori Iskandar Sulton Yormuhammad hamda uning oila a'zolarini yaxshi kutib olib, ular bilan do'stona munosabatda bo'ladi. Oradan ko'p o'tmay Yormuhammadning o'g'li Jonimuhammad (Jo- nibek Sulton) Iskandarning qizi Zuhrobegimga uylanadi. Shu tariqa Yormuhammad va uning avlodlari Shayboniylar saroyida katta mavqe- ga ega bo'la boshladilar. Jonibek Sulton va Zuhrobegimdan uch o'g'il- Dinmuhammad, Boqimuhammad, Valimuhammadlar tug'ildi. Vaqti kelib Dinmuhammad Xurosondagi viloyatlarning biri Obivardga, Boqi- muhammad esa Samarqandga hokim etib tayinlanadi. Boshboshdoqliklar va o'zaro urushlarga chek qo'yish maqsadida 1601-yilda buxorolik bir guruh zodagonlar Jonibek Sultonni Buxoro hukmdori taxtiga taklif etishadi. Jonibek Sulton o'z navbatida katta p'g'li Dinmuhammad foydasiga taxtdan voz kechadi. Obivard hokimi Dinmuhammad Buxoroga kelish vaqtida Eron qo'shini bilan bo'lgan to'qnashuvda halok bo'ladi. Shundan so'ng Jonibek Sultonning ikkin- chi o'g'li Boqimuhammad hokimiyatga taklif etiladi.³ Bu paytda Samarqand hokimi bo'lib turgan Boqimuhammad Buxoro taxtiga o'tiradi (1601-1605-yillar). Shu tariqa Movarounnahrda tarixiy manbalarda Ashtarxoniylar (Astraxan yoki Hoji Tarxonlik hukmdorlar) yoki Joniy- lar (Jonibek sulton nomidan) deb nom olgan va bir yarim asr hokimiyat tepasida bo'lgan sulola hukmronligi davri boshlanadi. Ilk davrda pul muomalasidagi tangalar Jo- nibek Sulton nomidan zarb etilgan bo'lsa-da, amalda hokimiyatni Boqimuhammad boshqa- radi. U mamlakatdagi tarqoqlikka barham be- rishga harakat qilib, avvalo Xorazmga hujum qiladi. 1602-yilda Balxni qo'lga kiritgan Bo- qimuhammadxon uni ukasi Valimuhammadga hadya qilib, Andxud, Shiburg'on, Maymana, Bag'lon, Badaxshon

¹ B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 213-b

² Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'.M., Norqulov N. O'zbekiston davlat va jamiyat taraqqiyoti., T., 2000-yil

³ Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi Toshkent, 2000

va Hisorni ham Buxoro- ga bo'ysundiradi. Boqimuhammadxon mamla- kat ichki ishlariga ham alohida e'tibor qaratib, davlat boshqaruvini tartibga solishga harakat Imomqulixon. (1611-1642) qiladi. Muhammad Yusuf Munshiy ma'lumotlariga ko'ra, u «Hokimi- yat amaldorlari mansablarini qayta ko'rib, qo'shin tuzilishini, fuqarolar holatini nazorat qilgan bo'lsa-da, uning qisqa muddatli hukmronlik davrida bu siyosiy harakatlar tegishli natijani bermaydi. 1605-yilda Bo- qimuhammadxon vafot etgach, taxtga uning ukasi, Balx hokimi Vali Muhammadxon (1605-1611) o'tiradi. Valimuhammadxon hukmronligi davrida ham Balx va Hirot uchun kurashlar davom etadi. Bu kurashlarda Valimuhammadxonning qo'li baland kelgan bo'lsa-da, u 1607-yilda Eron shohi Abbas I bilan sulh shartnomasini imzolaydi. Buning natijasida Xuroson butunlay Safaviy- lar qo'lga o'tib ketadi. Natijada busiz ham Valimuhammad saroyi ishlariga doimiy arala- shib yurgan, ko'p hollarda xonsiz ham qaror qabul qiladigan, o'zlarini siyosiy jihatdan mustaqil deb hisoblaydigan bir guruh buxorolik amaldorlar Valimuhammadga qarshi 1608-yilda fitna uyushtirishadi.⁴ Xon Eron shohi Abbas I huzuriga qochib ketadi. Buxoro taxtida yana bosh- boshdoqliklar boshlanib ketib, 1611-yilning yozida Valimuhammad- xon Abbas I yordamida Buxoro taxtini qayta egallashi ham uzoqqa cho'zilmaydi. 1611-yilning oktabrida Samarqand atrofidagi Imomqu- lixon bilan bo'lgan to'qnashuvda Valimuhammadxon halok bo'ladi. Ashtarxoniylar taxtiga Boqi Muhammadxonning o'g'li Imomqulixon (1611-1642) o'tiradi. Bu davrga kelib mahalliy hukmdorlarning o'zboshimchaligi had- didan oshib, bu holat, ayniqsa, o'troq aholi turmush tarziga salbiy ta'sir eta boshlaydi. Imomqulixon esa aynan o'zboshimcha hokimlar harakatini susaytirishga muvaffaq bo'ladi. U Xorazm va Xurosonni qayta qo'lga kirita olmagan bo'lsa-da, Toshkent, Andijon, Turkiston shaharlariga xavf solib turgan qozoqlar, qalmiqlar va boshqa ko'plab ko'chmanchilarga qarshi kurash olib boradi. Ayrim hollarda ularga yon berib, ko'chmanchilar kuchidan Eron shohlariga qarshi kurashda foy- dalanadi. Imomqulixon Toshkent va uning atrofidagi yerlarga o'g'li Iskandar Sultonni hokim etib tayinlaydi. Ammo toshkentliklar Iskan- dar Sultonning talonchilik siyosatidan norozi bo'lib isyon ko'tarishadi. G'alayon natijasida u o'ldiriladi. Buning evaziga Imomqulixon 1613- yili Toshkentda misli ko'rilmagan qirg'inbarot o'tkazganligini tarixiy manbalar nadomat bilan ta'kidlashgan.

Xulosa

Buxoroda Ashtarxoniylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi natijasida hokimiyat avvalgi Shayboniylar davlati kabi unchalik kuchli bo'lmagan chunki o'zaro nizolar va ko'plab urushlar natijasida hokimiyat va aholi qiynalgan. Iqtisodiy ahvol yomonlashadi aholi turmush darajasi qiyinlashadi bu davrdagi hokimiyat uchun bo'lgan urushlar natijasida hokimiyat zaiflashadi bu ko'pgina hududlarning

⁴ B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 214-b

mustaqillik uchun yo'l ochadi ular o'zlarini mustaqil idora qila boshlaydilar va hokimiyatga qarshi isiyonlar ko'tarila boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 358-b
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi Toshkent, 2000
3. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y. 117-bet
4. Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'.M., Norqulov N. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. - T., 2000 yil.
5. Lafasov.M.Xoliqov.E.Qodirova.D. Jahon tarixi.T.: "O'qituvchi".2001.
6. Hidoyatov G., G'ulomov X. Jahon tarixi eng yangi, Ikkinchi Jahon urushidan keyin yevropa va AQSh. - T .: 1999 yil.
- 7.Xidoyatov .G. Jahon tarixi.T.: "Sharq" 1999.
8. Xidoyatov .G. Jahon tarixi. 2-qism T.: "Sharq" 2001